MÉSZÁROS TAMÁS

EGY SZÖVEGJAVÍTÁS NYOMÁBAN. MÉG EGYSZER A *MONACENSIS GRAECUS 150* JELZETŰ KÉZIRATRÓL*

Az Antónios Kalosynas krétai származású humanista neve alatt fennmaradt Chalkokondylés-életrajz szöveghagyományával, valamint a szerzővel és a művel kapcsolatos ismereteink rövid összegzését korábban már bemutattuk.¹

Azóta alkalmunk nyílt arra, hogy teljes terjedelmében tanulmányozzuk az *editio princeps* alapjául szolgáló *Monacensis Graecus 150* jelzetű kéziratot. Újabb észrevételként megjegyezhetjük, hogy a müncheni kódex egyik előzéklapjára a Hardt-féle nyomtatott katalógusból kivágott,² majd ide beragasztott leírás mellett az alábbi, kézzel írott mondat olvasható: *hancce particulam exscripsit in usum Caroli Hopf G(eorg) M(artin) Th(omas) m(ense) Jul(io) a(nno) 1855*. Mindez megerősíti korábbi vélekedésünket, miszerint az életrajzot először és mindeddig utoljára kiadó Karl Hopf személyesen nem látta a kéziratot,³ hanem teljes mértékben Thomas átírására támaszkodott. Ugyanakkor le kell szögeznünk, hogy a szöveggel kapcsolatos, részben ma is megoldatlan problémák a legkevésbé sem Thomas átírásából fakadnak, a müncheni könyvtáros ugyanis összességében pontos munkát végzett.

A korábbi közleményünk megjelenése óta lehetőségünk nyílt Gottlieb (Theophil) Lukas Friedrich Tafel kéziratban maradt Chalkokondylés-kollációjának feldolgozására is. Tafel két müncheni kézirat, a *Monacensis Graecus 150* és a *Monacensis Graecus 127* szövegét vetette össze a bonni corpusban megjelent Bekker-féle Chalkokondylés-kiadással. Eredményeiből ugyan csak rövid válogatást közölt,⁴ de hagyatékban maradt feljegyzéseit, köztük a *Monacensis Graecus 150*-ben hagyományozott Kalosynas-életrajzról készült három és fél oldalnyi átírást a berlini Staatsbibliothek megőrizte.⁵ Ami

* A tanulmány az NKFIH NN 124539 jelzetű pályázat támogatásával készült.

¹ Lásd T. Mészáros: Antonios Kalosynas on the Life of Chalkokondyles. In: *Investigatio Fontium II. Griechische und lateinische Quellen mit Erläuterungen*. Hrsgg. L. Horváth – E. Juhász. Budapest 2017, 77–87. Később némileg kibővítve magyarul: Mészáros T.: Megjegyzések a Chalkokondylés-életrajzhoz. In: *Klasszikus ókor, Bizánc, humanizmus*. Szerk. Mészáros T. Budapest 2017, 122–136.

² I. Hardt: *Catalogus codicum manuscriptorum Graecorum Bibliothecae Regiae Bavaricae II* (106–233). München 1806. 164.

³ Ch. Hopf: *Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues*. Berlin 1873. XXX–XXXI (bevezetés) és 243–245 (görög szöveg).

⁴ G. L. F. Tafel: In *Laonici Chalcocondylae Atheniensis historiam Turcicam meletemata critica*. München 1858.

⁵ A Handschriftenabteilungban *Curae criticae in Laonici Chalcondylae historiam Turcicam* címen tárolt mintegy 1100 oldalnyi anyagot digitális fényképfelvételeken tanulmányoztam. Ezúton is köszönöm Antje Görig könyvtáros szíves segítségét.

az egyes olvasatokat illeti, Tafel felvetései néhány esetben megerősítették korábbi véleményünket, máskor velünk ellentétes következtetésre jutott. Mindenképpen tanulságos az utolsó lap margójára felírt keserves kifakadása, melyben a kézirat javítójáról – az írásképről ő még nem azonosította Darmariost – így nyilatkozott: *Utinam plura emendasset!* A tömör összegzéssel mélységesen egyetértünk.

Az egyik szövegjavítás alaposabb vizsgálata azonban közelebb vihet bennünket a *Monacensis Graecus 150 scriptorának* személyéhez, egyben a kis „életrajz” forrásaihoz. Ami ugyanis a müncheni kézirat első oldalának *rectóján*, a tizenharmadik sorban olvasható τοῖς πλείστοις kifejezés alápontozással jelölt törlésének magyarázatát illeti, a kutatás szálai messzire vezettek.

A szerző, Antónios Kalosynas a szóban forgó helyen, szokatlan módon mindjárt az életrajz legelején, a szokásos adatok (származás, születés, család, neveltetés stb.) helyett Chalkokondylés nyelvezetét és kifejezésmódját méltatja, majd véleményét a következő vonatkozó mellékmondatban összegzi: ἡ (ti. ἐμνηεῖα) πρώτη ἀρετὴ λόγων καὶ πρὸς τὸ μμείσθαι χαλεπωτάτη πάντων τοῖς πλείστοις (a törlést jelentő alápontozással) τῶν ἀνθρώπων ἐστίν. A kissé nehézkes megfogalmazású mondat jelentése nagyjából annyi, hogy „márpedig ez (ti. a világos kifejezésmód) a legfőbb erénye könyvének, egyszersmind az összes ember legnehezebben utánozható erénye.”⁶

A művet megőrző másik kéziratban, a *Parisinus Graecus 1779*-ben már nem szerepel a τοῖς πλείστοις, vagyis a párizsi kéziratot másoló Andreas Darmarios figyelembe vette a törlést, és nem másolta le a kihúzott kifejezést, vagy éppen ő maga javította a szöveget. Utóbbira, vagyis arra, hogy Darmarios „beleír” a müncheni kódexbe, két példa is akad: a szerző nevének javítása mellett⁷ a *Monacensis Graecus 150* nyilvánvalóan romlott σχολικωτάτους alakját (3^r 11. sor) biztosan Darmarios javította a margón a helyes σχολαστικωτάτους formára. Ugyanakkor míg fenti két esetben a változtatások egyértelműen indokolhatóak (előbb a hamisítás szándéka, majd a romlott alak javítása), a τοῖς πλείστοις kifejezéssel kapcsolatban nem látjuk nyilvánvaló okát, miért kívánta volna Darmarios a szavak törlését. Emiatt a továbbiakban úgy tekintjük, hogy az alápontozás nem Darmariostól származik – aki egyébként is marginális bejegyzésekkel, nem pedig alápontozással javította a kéziratot –, hanem a müncheni kódex másolójától. Természetesen ebben az esetben is meg kell próbálnunk értelmezni a javítást.

A következő lehetőségekkel számolhatunk:

(a) a másolás alapjául szolgáló kéziratban nem szerepelt a τοῖς πλείστοις kifejezés, a másoló ennek ellenére leírta, de utólag törölte;

(b) a másolás alapjául szolgáló kéziratban szerepelt a τοῖς πλείστοις kifejezés, a másoló le is írta, de utólag törölte;

(c) a kézirat autográf, a törlés szerzői változtatás.

⁶ Az ἀρετὴ a főmondatban álló, itt vonatkozó névmással helyettesített ἐμνηεῖα állapothatározója, a πρώτη és a χαλεπωτάτη pedig az ἀρετὴ jelzője, a πρὸς τὸ μμείσθαι az utóbbihoz tartozó korlátozó határozó.

⁷ A cím mellett a margón: εἰς τὸν βίον Χαλκονδύλου Ἰωάννου Κυζίκου. A szerző nevének szándékos meghamisításáról lásd O. Kresten: Phantomgestalten in der byzantinischen Literaturgeschichte. JÖB 25 (1976) 207–222.

Bármelyik esetről van is szó, egyértelmű, hogy a τοῖς πλείστοις törlésének oka nem paleográfiai természetű. A közvetlen szövegkörnyezetben egyáltalán nem fordulnak elő a hiba lehetséges forrásául szolgáló, hasonló írásképzű szavak, tehát nem beszélhetünk egyszerű másolási hibáról, elnézésből fakadó tévesztésről, egyszerűbben fogalmazva véletlenről, vagyis mindhárom esetben a másoló/szerző tudatos, szándékos változtatása áll a javítás mögött.

Nézzük először az (a) esetet! Ha a másolót zavarta a kétségtelenül akadozó mondat szerkezet, és az érthetőséget megkönnyítő *pluralis dativus* betoldása mellett döntött, vagyis nyelvi megfontolásból javította a szöveget, nem volt oka arra, hogy utólag saját javítását törölje.⁸ Vagy talán az lenne a magyarázat, hogy a másoló visszaemlékezett egy állandó fordulatra, egy „klasszikus” szöveghelyre, majd miután szinte automatikusan leírta a τοῖς πλείστοις fordulatot, utólag észrevette, hogy ez nem is szerepel az eredeti szövegben, és javította a hibát? Ez elvileg elképzelhető, de a mondat sem tartalmi, sem grammatikai szempontból nem különleges, önmagában semmilyen egyedi elemet nem tartalmaz, ami *memoriter* jellegét indokolná. Éppen ellenkezőleg, a nehézkessége miatt inkább kerülni, mintsem utánózni kellene a hasonló típusú mondatfüzést.

Amennyiben viszont a másoló előtt fekvő, mintának tekintett kódexben ott volt a τοῖς πλείστοις kifejezés – ez már a (b) lehetőség –, hasonlóan értelmetlen a törlése, mert a mondat grammatikai szempontból kissé másképpen, de összességében könnyebben értelmezhető, ha szerepel benne a τοῖς πλείστοις *dativus*,⁹ vagyis ezt a lehetőséget is el kell vetnünk. Semmi nem indokolja ugyanis, hogy a másoló önkényesen változtassa a jelentést, és ezzel egyben nehezítse az eredeti mondat megértését.

Csak hogy ha feltételezzük, hogy autográf kéziratról van szó – (c) lehetőség –, és Antónios Kalosynas, vagyis maga a szerző írta/másolta a szöveget,¹⁰ akkor sem világos a helyzet. Elképzelhető, hogy a rövidke életrajz afféle rögtönzés lehetett, amit Kalosynas sebtében gondolt ki, mondatról mondatra azonnal „pergamenre vetett”, majd az utólagos átolvasás során kigyomláta a kevésbé tetszetős fordulatokat? Nem valószínű, hiszen ezzel a munkamódszerrel a szerző aligha állt volna meg egyetlen változtatásnál, márpedig a szöveg csak ezt az egy alápontozott törlést tartalmazza, arról nem is beszélve, hogy a javítás tartalmi-stilisztikai magyarázata továbbra sem világos.

Messzebbre jutunk, ha a *vita* sajátos stílusregiszterének háttérét próbáljuk feltárni. Mint mondtuk, a kis mű egyáltalán nem az antik életrajz műfajának szabályait követi. A hagyományos biográfiai toposzok helyett mintha esztétikai vagy rétorikai elemzést olvasnánk, legalábbis a tartalom mellett erre mutat a szónokelméleti szerzőknél

⁸ A másolás mechanikus folyamata valószínűleg nem is tette volna lehetővé, hogy a másoló még a mondat végének leírása előtt átlássa, és javítani próbálja a szerkezetet.

⁹ Ebben az esetben a két *pluralis genitivus* külön-külön értelmezhető, a πάντων (ti. ἀρετῶν) a χαλεπωτάτη-hoz, a τῶν ἀνθρώπων pedig a τοῖς πλείστοις *dativus (in)commodi*hoz tartozó *genitivus partitivus* lenne: „minden erény közül a legnehezebben utánoszható az emberek többsége számára.”

¹⁰ Kalosynas kézírásának jellegzetességeit legutóbb I. Pérez Martín: El copista cretense Antonio Calosinas: problemas de atribución en su primera etapa de actividad (1560–1563). Erytheia 46 (2018) 279–299 elemezte. Köszönöm Nagyillés Jánosnak a tanulmány beszerzéséhez nyújtott segítségét.

megszokott hosszú körmondatok használata, az elvont, stilisztikai fogalmakban gazdag szókincs is: a Chalkokondylés-életrajz egyik fő forrása tehát véleményünk szerint egy rétorikai értekezés lehetett.

Némi keresgélés után többet is mondhatunk. A Kr. e. IV. századi kanonizált szónoknak, Isokratésnek a *Béke* (or. 8.: Περὶ τῆς εἰρήνης) című beszédében ugyanis kevés változtatással megtaláljuk a szövegünkben szereplő fordulatot (8, 7, 1): ὁ χαλεπώτατον πάντων τοῖς πλείστοις τῶν ἀνθρώπων ἐστίν,¹¹ mindössze a vonatkozó névmás és a felsőfokú melléknév neme változik: ami Isokratésnél még semleges nemben állt, mert a mondatban szereplő infinitívusokra vonatkozott, az életrajzban a nőnemű ἔρμηνεία és ἀρετὴ főnevek miatt nőnemű lett. Hogy a szöveghelyek párhuzamossága nem véletlen eredménye, egyértelmű. Ugyanebben a beszédben ugyanis az alább közölt további két, feltűnő hasonlóságra bukkantunk:¹²

8, 95, 4-5: ἡμεῖς μὲν διὰ τὸ δημοκρατεῖσθαι 5: καταλιπὼν διὰ τὸ δημοκρατεῖσθαι κα-
κακῶς ἐχρησάμεθα τοῖς πράγμασιν κῶς τοῖς πράγμασιν ὑπὸ τῆς τυραννίδος

8, 95, 8-10: τὴν γὰρ πολιτείαν, ἣν ἐν 5: ταύτην (sc. τὴν πατρίδα) ὑπὸ κινδύνων
ἐπακοσίοις ἔτεσιν οὐδεὶς οἶδεν οὐθ' ὑπὸ καὶ συμφορῶν κατὰσκεπτον¹³
κινδύνων οὐθ' ὑπὸ συμφορῶν κινηθεῖσαν

Bár a szövegkölszönzés meglehetősen nyilvánvaló, egyelőre mégsem lehetünk maradéktalanul elégedettek, ugyanis az életrajz első fele még jócskán tartalmaz Isokratés életművéhez közvetlenül nem köthető, rétorikai-esztétikai jellegű kijelentéseket.

A τοῖς πλείστοις törlése kapcsán fentebb idézett Isokratés-mondat azonban nemcsak eredeti helyén, a *Béke* című beszédben maradt fenn. A Kr. e. I. század szónok-történetírója, halikarnassosi Dionysios *A régi szónokokról* (Περὶ τῶν ἀρχαίων ῥητόρων) című értekezésének Isokratés-fejezetében hosszú részleteket idéz a szerzőtől, többek között a *Béke*-beszédből is (16, 1–121), hogy Isokratés szónoki kiválóságát konkrét példák-

¹¹ A teljes mondat: Οἱ μὲν γὰρ προσδοκίαν ἐμποιοῦσιν ὥς καὶ τὰς κτήσεις τὰς ἐν ταῖς πόλεσιν κομιούμεθα καὶ τὴν δύναμιν ἀναληψόμεθα πάλιν ἦν πρότερον ἐτυχάνομεν ἔχοντες· οἱ δ' οὐδὲν τοιοῦτον ὑποτείνουσιν, ἀλλ' ὥς ἡσυχίαν ἔχειν δεῖ καὶ μὴ μεγάλων ἐπιθυμεῖν παρὰ τὸ δίκαιον, ἀλλὰ στέργειν τοῖς παροῦσιν, ὁ χαλεπώτατον πάντων τοῖς πλείστοις τῶν ἀνθρώπων ἐστίν. „Egyesek ugyanis azt a várákozást keltik, hogy gyarmatainkat is gyarapítani fogjuk, és ismét visszaszerezjük a hatalmat, ami korábban a miénk volt, mások viszont semmi hasonlival nem kecsegtetnek, csak maradjunk nyugton és a jogos mértéken túl ne vágyakozzunk nagy dolgokra, hanem érzük be azzal, amink van, márpedig mind közül ez a legnehezebb az emberek többsége számára.”

¹² A bal oldali oszlopban az Isokratés-beszéd, a jobb oldaliban a Chalkokondylés-életrajz szövege, a hasonlóságokat félkövér betűvel szedtuk. Az életrajz fejezetbeosztása tőlünk származik.

¹³ A szöveg egyik nehezen értelmezhető helye. A fentebb hozott κατὰσκεπτον alak a szöveget kiadó Hopf javaslata, a müncheni kódexben (M) κατὰσκηπτον, míg a párizsiban (P) κατὰσκηπτον áll. A szövegösszefüggésbe a ὑπὸ + *genitivusszal* kifejezett végrehajtó határozó miatt passzív *participiumot*, esetleg passzív értelmű melléknevet várnánk. Jelentésben leginkább a κατὰσκάπτω (leás, aláás, lerombol) és a κατὰσκήπτω (lecsap, lesújt, megtámad) ige származékai illeszkednének a kontextusba.

kal szemléltesse.¹⁴ Amellett, hogy az idézett szemelvényben szerepel a kérdéses mondat (16, 36), az Isokratést általában bemutató, valamint a stílusát leíró és elemző részekben, továbbá a Lysiaszal való összehasonlításban számos további, ismét csak egyértelmű szövegpárhuzamra akadunk.¹⁵

2, 1–4: ἡ δὲ λέξις, ἣ κέχρηται, τοιοῦτόν τινα χαρακτηῖρα ἔχει. καθαρὰ μὲν ἐστὶν οὐχ ἥττον τῆς Λυσίου καὶ οὐδὲν εἰκὴ τιθεῖσα ὄνομα τὴν τε διάλεκτον ἀκριβοῦσα ἐν τοῖς πάντιν κοινὴν καὶ συνηθεστάτην.

2: ἡ γὰρ λέξις, ἣ κέχρηται ἐν τῇ ἱστορίᾳ, τοιοῦτον τινα χαρακτηῖρα ἔχει. Ἀττικωτάτη μὲν ἐστὶν οὐχ ἥττον τοῦ Θουκυδίδου καὶ οὐδὲν εἰκὴ τιθεῖσα ὄνομα, τὴν διάλεκτον τούτου ἀκριβοῦσα ἐν τοῖς πάντιν.

3, 34–38: πέφυκε γὰρ ἡ Λυσίου λέξις ἔχειν τὸ χαρίεν, ἡ δὲ Ἰσοκράτου βούλεται. ταύταις μὲν δὴ ταῖς ἀρεταῖς ὕστερεῖ Λυσίου κατὰ γοῦν τὴν ἐμὴν γνώμην. προτερεῖ δέ γε ἐν ταῖς μελλούσαις λέγεσθαι: ὑψηλότερός ἐστιν ἐκείνου κατὰ τὴν ἐρμηνείαν καὶ μεγαλοπρεπέστερος μακρῶ καὶ ἀξιοματικώτερος.

17: πέφυκε γὰρ ἡ Δημητρίου λέξις ἔχειν τὸ χαρίεν, ταύτη μὲν δὴ τῇ ἀρετῇ ὕστερεῖ Πολιτιανοῦ, προτερεῖ γε Δημήτριος ὑψηλότερος ὢν ἐκείνου κατὰ τὴν ἐρμηνείαν καὶ ἀξιοπρεπέστατος μακρῶ καὶ ἀξιοματικώτερος.

11, 1–4: πρώτην μὲν τοίνυν ἔφην ἀρετὴν εἶναι λόγων τὴν καθαρὰν ἐρμηνείαν, ἐν ἣ διαλλαγὴν οὐδεμίαν εὗρισκον παρ’ οὐδετέρῳ. ἔπειτα τὴν ἀκρίβειαν τὴν διαλέκτου τῆς τότε συνήθους.

3: φυλάττων δεξιῶς καὶ σοφῶς τὴν ἀκρίβειαν τῆς διαλέκτου τῆς παρὰ τοῖς σοφοῖς συνήθους καὶ τὴν καθαρὰν ἐρμηνείαν τῆς ἱστορίας, ἡ πρώτη ἀρετὴ λόγων.

11, 19–21: ἐν τῇ συνθέσει τῶν ὀνομάτων Λυσίαν μὲν ἀφελέστερον ἔκρινον, Ἰσοκράτην δὲ περιεργότερον, καὶ τὸν μὲν τῆς ἀληθείας πιθανώτερον εἰκαστήν.

4: ἐν τῇ συνθέσει τῶν ὀνομάτων Ἡροδιανοῦ ἀφελεστέρα καὶ Θουκυδίδου περιεργότερα καὶ ὥς ἀπλῶς εἰπεῖν τῆς ἀληθείας πιθανωτέρα.

¹⁴ DH *De Isocr.* 15, 1–2: ὥρα δὲ ἂν εἴη καὶ τῶν παραδειγμάτων ἄψασθαι καὶ δεῖξαι τοῦτοις τίς ἐστὶν ἡ τοῦ ῥήτορος ἰσχὺς. „De ideje lenne példákat is felhozni, és azok segítségével bemutatni, miben áll a szónok ereje.”

¹⁵ A bal oldali oszlopban halikarnassosi Dionysios Isokratés-értekezése, a jobb oldaliban a Chalkokondylés-életrajz szövege, a hasonlóságokat – beleértve azon helyeket is, ahol a változtatás elhanyagolható (pl. egyes számból többes szám) – félkövér betűvel szedték.

¹⁶ Az életrajz szövegének helyreállításában ezen a ponton éppen Dionysios sietett segítségünkre. A *Monacensis Graecus 150* és a *Parisinus Graecus 1779* romlott alakját (προεστησῶν) korábban sikertelenül próbálták javítani (προιστησῶν Hopf: προιστησμένων vel προεστώτων Thomas). Magunk a προέστησαν forma nyomán javasoljuk a προέστησεν javítást. Ugyanígy jó szolgálatot tett Dionysios az értelmetlen ἀπερικαλῶς M: ἀπερικαλλῶς P adverbium javításánál: a helyes alak ἀπερικαλῶς, vö. DH. *De Isocr.* 2, 6: ἀπερικαλίαν.

12, 8–12: καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ῥητόρων, 1: καὶ ῥητόρων, τῶν φιλοσόφως τοῦ ὅσοι φιλοσόφως τοῦ μαθήματος τούτου μαθήματος τούτου προέστησεν.¹⁶
προέστησαν.

Feltűnő, hogy bár nyilvánvaló átvételekről van szó, az életrajzba átemelt részletek egyszer sem egyeznek meg teljes mértékben a minta szövegével. A tulajdonnevek magától értetődő cseréje mellett mindenhol akad némi egyéb változtatás is. Egyszer a szórend más, máskor a kötőszó, esetleg egy-egy melléknév neme alakul át, vagy éppen az egyeztetett szerkezet tagjai kerülnek többes számból egyes számba, de helyenként szinonimák használatára is felfigyelhetünk. Mindez aligha a pontatlan emlékezet műve. Elvben ugyan elképzelhető lenne, hogy Antónios Kalosynas valamiféle mnemotechnikai képességnek köszönhetően valamikor megjegyezte, csak éppen pontatlanul idézte fel Dionysios Isokratés-értekezésének szövegét, hiszen nagyobb szövegmennyiségek fejből recitálására számos példa is akad az antikvitásból. A XVI. századi krétai humanista esetében azonban mégis valószínűbbnek látszik, hogy a munkája, vagyis a kéziratismásolás során került kapcsolatba a Dionysios-művel, és a friss olvasmányélmény adott ihletet és szolgáltatott a mintát saját írása egyes részeihez. Az átvett szövegmennyiség terjedelme arra utal, hogy életrajz megírásakor az Isokratés-értekezés feltehetően fizikai értelemben is Kalosynas előtt feküdt, abból másolhatta át a neki tetsző mondatokat, fordulatokat. A „vendégszövegek” bizonyos mértékű átdolgozására pedig azért volt szükség, hogy az új mű ne pusztán szolgálai másolás, vagy sarkosabban fogalmazva egyszerű plagizálás eredménye legyen. Éppen ezektől az apróbb változtatásoktól lesz a Dionysios-esszéből „eredeti” Kalosynas-mű: a szórend felcserélése, a rokon értelmű kifejezések használata, és nem utolsósorban a τοῖς πλείστοις elhamarkodott lemásolása, majd tudatos törlése is mind ugyanezt a célt szolgálja. A szerző hozzájárulása, érdemi alkotótevékenysége jóformán kizárólag ennek a különleges *centónak* az összeállításában rejlik. Hogy Kalosynas végső soron elérte a célját, nem kétséges, hiszen mind ez idáig észrevétlen maradt a sajátos szerkesztési technika.

Fenti gondolatmenet azonban egyelőre nem több, mint puszta találgatás. A bizonyításhoz meg kell találnunk a halikarnassosi Dionysios művét tartalmazó kéziratot, melyet Kalosynas használt, vagy legalábbis használhatott. Véleményünk szerint ez a kézirat a madridi Biblioteca Nacional 4851 (O-97) jelzetű kézírata volt.¹⁷ A 150 foliumból álló kódex két művet hagyományozott: a halikarnassosi Dionysios Isokratésről szóló munkáját (ff. 1–40^v), valamint Isokratés Παναθηναϊκός című beszédét (ff. 41–150). A kézirat a katalógus szerint¹⁸ 1575 körül készült,¹⁹ másolója pedig bizonyos Antónios Kalosynas

¹⁷ A kézirat teljes terjedelemben megtekinthető: <http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000246844&page=1>.

¹⁸ Vö. G. De Andrés: *Catalogo de los codices griegos de la Biblioteca Nacional*. Madrid 1987. 468.

¹⁹ Mivel a *Monacensis Graecus 150* másolása a *scriptio* tanúsága szerint 1567. november 21-én fejeződött be, magunk a madridi kézirat keletkezési idejét is nagyjából erre az időszakra helyeznénk. M. Vogel – V. Gardthausen: *Die griechische Schreiber des Mittelalters und der Renaissance*. Leipzig 1909. 38 szerint még „undatiert”.

volt. Elég egyetlen pillantást vetnünk a madridi kézirat írásképre, a kezdő oldal díszes iniciáléjára, valamint a címet körbefonó indamotívumra, hogy meggyőződjünk arról, a két kódex ugyanazon személy munkája. Ezt a személyt pedig a *consensus philologorum* némi fenntartásokkal²⁰ Antónios Kalosynasszal azonosítja.²¹

Összegezve immár az eddig mondottakat, a következőképpen rekonstruálhatjuk a történeteket:

(1) Az 1560-as évek második felében Toledóban működő *scriptor*, a krétai Antónios Kalosynas megbízást kap Dionysios Isokratés-esszéjének és egy Isokratés-beszédnek a másolására.²² Ez lesz a ma *BNE 4851* jelzet alatt ismert madridi kézirat.

(2) A kézirat másolása után, esetleg azzal párhuzamosan Kalosynas szintén felkérést kap Laonikos Chalkokondylés történeti művének lemásolására. A végeredmény a *Monacensis Graecus 150* jelzetű kódex.

(3) Az írói vénával rendelkező másoló – részben a Dionysios-mű hatására – elhatározza, hogy maga is megpróbálkozik egy hasonló munka szerkesztésével, megírja, és a bizánci történetíró műve elé illeszti Chalkokondylés életrajzát.

(4) Megfelelő források hiányában a rövidke Chalkokondylés-életrajz szövegét jobb híján Dionysios általános megfogalmazású, stilisztikai értékelésével egészíti ki, *mutatis mutandis* átemelve saját művébe a megfelelőnek tűnő mondatokat.

(5) Eközben gondosan ügyel arra, hogy az eredeti szöveget kellőképpen megváltoztassa, hiszen önálló, saját neve alatt közölt művet kíván létrehozni. A túlzott hasonlóság elkerülése miatt utólag törli az életrajzból a korábban átemelt τοῖς πλείστοις kifejezést is. A helyenként erőszakolt változtatásokat azonban a szöveg nyelvi színvonala megcsinálja. A néhol csak nehezen (vagy még úgy sem) követhető, körülményes mondatok megértését tovább nehezíti a megváltozott kiejtést követő helyesírás, mely esetenként a felismerhetetlenségig torzult alakokat eredményez.

Mészáros Tamás
ELTE Eötvös Collegium
Byzantium Központ
tamas.m.meszaros@gmail.com

²⁰ E. Gamillscheg – D. Harlfinger: Repertorium der griechischen Kopisten 800–1600. 1. Teil: Handschriften aus den Bibliotheken des Grossbritanniens. A: Verzeichnis der Kopisten. Wien 1981. 40: „Duktus des Mon. 150 weicht von dem der anderen Hss. ab; Ähnlichkeit mit anonymem Mitarbeiter des Andreas Darmarios.” Vö.: H. Hunger: Repertorium der griechischen Kopisten 800–1600. 1. Teil: Handschriften aus den Bibliotheken des Grossbritanniens. B: Paläographische Charakteristika. Wien 1981. 18–19. Mivel a Darmarios-műhelyhez tartozó másolók kölcsönösen hatottak egymásra, az írásképzet azonosítása időnként komoly nehézségeket okoz. Vö. A. Escobar: Hacia un repertorio de copistas anónimos del taller darmariano. In: Alethes philia. Studi in onore di Giancarlo Prato. Eds. M. D’Agostino – P. Degni. Spoleto 2010. 389–399, kül. 395.

²¹ Katalog der griechischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München III. Codices Graeci Monacenses 110–180. Neu beschrieben von K. Hajdú. Wiesbaden 2003. 226–228. Vö. még Ch. Graux: Essai sur les origines du fonds grec de l’Escorial. Paris 1880. 342–344.

²² A *Béke* című Isokratés-beszéd tizennyolc fennmaradt kódexe közül sajnos egyiket sem tudjuk Kalosynashoz kötni.